

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA DIDAKTIK MAHORATNI RIVOJLATIRISH
METODIKASI**

Yulduz Xudoyberdiyeva

Fizika va Astronomiya kafedrası o‘qituvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ikromjon Tursunov

Fizika va kimyo fakulteti dekani

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Maqolada pedagogika oliy ta‘lim muassasalaridagi talabalarning mustaqil ta‘lim olishida zarur bo‘lgan tashkiliy, kommunikativ va didaktik kompetensiyalar haqida, xususan didaktik kompetensiyalarini takomillashtirish to‘g‘risida fikrlar, ma‘lumotlar va takliflar berilgan. Talabalarning mustaqil ta‘limdagi interfaol metodlarni qo‘llashlaridagi kerakli ma‘lumotlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *interfaol, didaktika, kompetensiya, kommunikativ, refleksiya, diagnostik, loyiha, metod, integratsiya.*

Kirish

Jahon tajribalarga asosan bir qancha rivojlangan mamlakatlarning nufuzli ilmiy-tadqiqot markazlarida professional ta‘lim jarayonini kompetentli yondashuv asosida loyihalashni amalga oshirishning ilmiy asoslangan metodik tizimini yaratish borasida salmoqli amaliy natijalarga erishilgan. Shunga ko‘ra, malakali kadrlarni tayyorlashda amaldagi ta‘lim yondashuvlarini o‘zgartirish va o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni mustaqil ishlash orqali amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi

Mamlakatimizda zamonaviy talablar asosida ta‘lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan tub islohotlar natijasida professional ta‘lim tizimini joriy etish asosida bo‘ljak mutaxassislarining kasbiy faoliyat yo‘nalishlari qamrovi kengaytirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan “...mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish ...”1 ustuvor vazifasining ijrosini ta‘minlash maqsadida pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning didaktik kompetensiyalarini shakllantirishni interfaol o‘qitish metodlari asosida yanada jadallashtirish zaruriyati yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Bu esa pedagogika oliy ta‘lim muassasalari talabalarida mustaqil ishlash jarayonida didaktik kompetensiyalarni shakllantirishning amaldagi metodik tizimini va o‘quv-uslubiy ta‘minotini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish jarayonida didaktik kompetensiyasini takomillashtirishda ularning faoliyatlarida kasbiy muammolarga yechim topish va amalga tatbiq etishda o'qitishning interfaol metodlaridan foydalanish ko'nikmalari muhim o'rin egallaydi. Shu nuqtai nazardan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni mustaqil ishlash orqali amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi, mustaqil faoliyatlarida kasbiy muammolarga yechim topish va amalga tatbiq etishda o'qitishning interfaol metodlaridan foydalana oluvchi, oliy ta'lim muassasalarida faol ijodiy fikrlovchi, izlanuvchan, kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlab topuvchi va ularni o'z amaliy faoliyatida qo'llay oluvchi mutaxassislarni tayyorlashga e'tibor qaratish zarur hisoblanadi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Oliy ta'lim muassasalarida "kompetensiya", "kompetentlik" va "tayanch kompetensiyalar" kabi tushunchalarning mazmun va mohiyatini o'rganish va tadqiq qilish, shakllantirish, rivojlantirish va tashxislash hamda mustaqil ishlarni tashkil etish masalalarida respublikamiz olimlaridan O.A.Qo'ysinov, MDH hamda xorijiy mamlakatlardan I.A.Zimnyaya, R.Berger va boshqalar tomonidan izlanishlar olib borilgan hamda rivojlantirilgan.

O.A.Qo'ysinovning fikriga ko'ra, mustaqil ta'lim olish maqsadini belgilash va uning o'quvchilarda mustaqil bilim olish, mustaqil ishlash, ijodkorlik, egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikma va imkoniyatlarini shakllantirish umumiy kasbiy rivojlanishni ta'minlashga asos bo'ladi.

sos bo'ladi. N.A.Muslimovning fikricha, "Mustaqil ta'lim – bilimlarni o'zlashtirish, tasavvurlarini rivojlantirish tushunchalari, ko'nikma va malakalarini hosil qilish bo'yicha o'quv jarayonining sub'ektiv maqsadga muvofiq, muntazam, mustaqil hamda avtonom faoliyatni tashkil etish demakdir".

R.X.Djuraev va L.V.Golishlarning qayd etishicha, mustaqil ta'lim – bu insonning o'zi tanlagan vositalar va adabiyotlar yordamida ajdodlar tajribasini, fan va pedagogika yutuqlarini o'rganishga yo'naltirilgan shaxsiy harakatlar jarayoni. Bunda insonning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari, mustaqil fikrlash qobiliyati asosiy rol o'ynaydi.

Interfaol metod – bu ("inter" – bu o'zaro, "act" – harakat qilmoq) ma'nolaridan kelib chiqib, o'zaro harakat qilmoq, hamkorlik qilmoq, hamkorlik muloqot tartibida bo'lishni anglatadi.

Interfaol metodlar deganda, ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olinishi;

- o‘qish shiddatini ta’lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va mas’uliyatining qo‘llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o‘rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Interfaol o‘qitish usullari talabalarning bir-birlari, o‘qituvchi, dialog, ta’lim, ishbilarmon va rolli o‘yinlar shaklida turli xil axborot manbalari bilan faol samarali hamkorligi, yangi ijtimoiy va professional tajribani o‘zlashtirish uchun o‘quv (kasbiy) vazifalarni hal etishga asoslangan aniq vaziyatlarni tahlil qilish sifatida ko‘rib chiqamiz.

Tadqiqotlarni tahlil qilish asosida interaktiv o‘qitish usullarining xususiyatlari (metodlari) boshqa guruh usullaridan ajralib turadigan xususiyatlar aniqlandi: faoliyatning guruhiy tarkibi; talabalarni guruh faoliyatida o‘quv va kasbiy vazifalarni hal qilishda o‘zaro muloqotga jalb qilish; “talaba-talaba”, “talaba-o‘qituvchi”, “talaba-kompyuter”, “talaba-kitob” o‘zaro munosabatlar sub’ektlarining konstruktiv, teng huquqli muloqotiga yo‘naltirilgan; turli madaniy matnlar (diagramma, grafik, formulalar, vazifa, ilmiy, badiiy matnlar, internet va boshqalar) bilan ishlashga yo‘naltirilganligi; o‘zaro hamkorlikning faol ishtirokchilari; natija olish uchun konstruktiv mahsulotni (natijalarni) va guruhlarning o‘z-o‘zini boshqarishini ta’minlaydigan ta’sir doirasini tashkil etish; interfaol o‘qitish usullarining gumanitar tabiati, kommunikativ vaziyatlarni yaratish, muhim kasbiy muammolarni hal qilish, ko‘plab kasbiy pozitsiyalarning paydo bo‘lishi va qabul qilinishi, refleksiya (guruhli va individual).

Mustaqil fikrlashga o‘rgatish. Har qanday o‘quv fani bo‘yicha darsliklarning asosiy didaktik ashyosi matnlar, savoltopshiriqlar, mashqlar yoki misol-masalalar hisoblanadi.

Ta’lim oluvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatishda darslik, o‘quv qo‘llanmalar va ta’lim beruvchining alohida-alohida ahamiyatini ta’kidlash shart emas, balki uni mavzudagi ilg‘or fikrlar, ilmiy xulosalar, amaliy haqiqatlar, voqea-hodisa yoki inson shaxsiga o‘z munosabatini bildirishga yo‘naltirish kerak bo‘ladi.

Muayyan fanlar bo‘yicha ta’lim oluvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatishga darsliklardan o‘rin olgan, ilm ahliga, darslik muallifi va ta’lim beruvchiga avval ma’lum bo‘lgan ilmiy va hayotiy haqiqatlarni har bir ta’lim oluvchi o‘zining imkoniyati doirasida o‘z yo‘li bilan anglatiladi. Darslik yoki o‘quv qo‘llanmalardagi yoki ta’lim beruvchi tomonidan qo‘yilgan savol-topshiriqlar ta’lim oluvchini matn mazmunini hikoya qilishga (ayrim hollarda yodlab olishga) majburlamasligi kerak.

Demak, mustaqil ta’lim – bu olingan bilim ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash, qo‘shimcha ma’lumot yoki materiallarni mustaqil o‘rganish maqsadidagi o‘quv shakli.

Albatta, talabalarning mustaqil bilim olishini yo‘lga qo‘yish natijasida dars jarayoni samaradorligini oshirish va ta’lim sifatini ko‘tarish o‘qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanib, uning ta’lim berish jarayonini to‘g‘ri tashkil eta olishiga bog‘liqdir. Agar talaba uchun barcha yetarli sharoitlar – o‘quv materiallari, kompyuter

pedagogika si, avtomatlashtirilgan dastur - kabilar bo'lsa-yu, undan foydalanish yaxshi yo'lga qo'yilmagan, o'quv jarayoni to'g'ri tashkil etilmagan bo'lsa, yuqori natijaga erishib bo'lmaydi. Har qanday holatda ham o'qituvchi va talabaning o'zaro munosabatlari muhim o'rin egallaydi.

Mustaqil ishni bajarish uchun fanlar bo'yicha talabalarga zaruriy uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar hamda turli shakldagi mustaqil ish topshiriqlari ishlab chiqildi (1-rasmga qarang).

Og'zaki mustaqil topshiriqlar:

- darslik bo'yicha materialni o'rganish va takrorlash, chizmalar va sxemalarni o'qish, turli texnik adabiyotlar, hujjatlar va materiallarni o'rganish asosida o'qituvchi savollariga javob tayyorlash, ishlab chiqarish faoliyati tahlili kabilar kiradi.

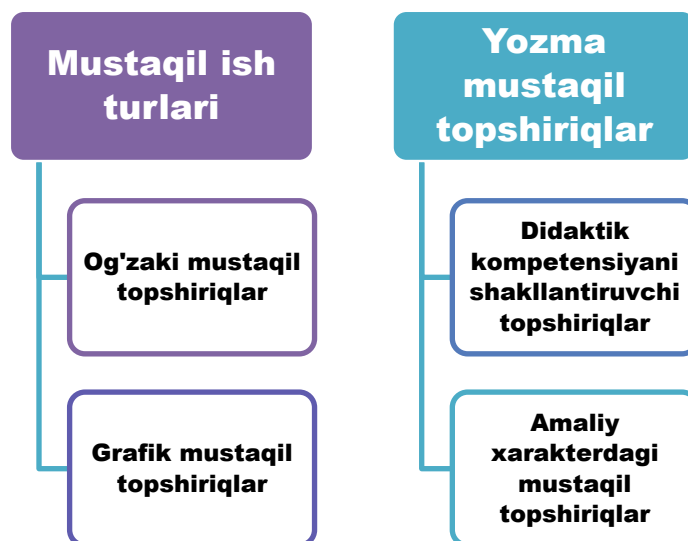
Didaktik kompetensiyani shakllantiruvchi mustaqil topshiriqlar: o'quv materiali mazmuni va mohiyatini yorituvchi o'quv axborotlari majmuasini hamda didaktik materiallarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Yozma mustaqil topshiriqlar: hisoblash uchun berilgan vazifalarni bajarish, umumlashtiruvchi va takrorlanuvchi jadvallarni to'ldirish, texnologik xaritalarni ishlab chiqish, laboratoriya, amaliy ishlar to'g'risida hisobotlar tuzish va shunga o'xshash vazifalarni o'z ichiga oladi.

Grafik mustaqil topshiriqlar: ularga turli chizmachilik ishlarini eskizlashtirish, kesmalar va kesishmalarni tasvirlash, ayrim detal va tugunlarni chizib ko'rsatish, sxemalar, grafiklar, diagrammalarni tuzish, kuzatish natijalarini tasvirlash va shunga o'xshash vazifalarni o'z ichiga oladi.

Amaliy xarakterdagi mustaqil topshiriqlar: talabalar o'qituvchi topshirig'i asosida mustaqil ishni bajarish jarayonida ma'lum detal tayyorlash, tugun va mexanizmlarni yig'ish, texnik jarayonlarni ishlab chiqadilar. Ushbu ishlarni bajarganda talabalar asbob-uskunalarni tanlash, ishlov berish rejasini aniqlash va hisoblash, yangi moslamalarni loyihalash, maket va modellar, namunalar kabi ishlarni amalga oshiradilar.

Aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasini amalga oshirish, bizning fikrimizcha, didaktik kompetensiyani takomillashtirishda mustaqil ishlash bosqichlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish kerak (1 jadval).

1-rasm. Mustaqil ish topshiriqlari turlari

Bosqichlar	Mazmuni
1- bosqich	Talabalarni faoliyat va uning bilimlari bilan tanishtirish bosqichi, ya'ni harakatlar uchun indikativ asosni yaratish (fanlarni nazariy metodologik asoslarini o'zlashtirish)
2- bosqich	O'zlashtirilgan nazariy bilimlarni mustaqil ish jarayonida amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini hosil qilish
3- bosqich	Mustaqil ravishda o'qib o'rganish va ijodiy izlanish asosida hosil qilingan amaliy ko'nikmalarni malakaga aylanishiga erishish
4- bosqich	Mavjud nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga tayangan holda didaktik kompetensiyani takomillashtirish

1-jadval. Talabalarning mustaqil ta'limdagi didaktik kompetensiyalarini bosqichma bosqich amalga oshirish jadvali

Ushbu jadvalda talabalarning mustaqil ta'limdagi didaktik kompetensiyalarini bosqichma-bosqich amalga oshirish jarayoni taklif etiladi. Birinchi bosqichdan so'ng material shaklidagi harakatni shakllantirish bosqichi ajratiladi. Ushbu bosqichda o'qituvchi taklif etilgan strategiya va metodlar orqali ma'lum bir o'quv vazifasini bajarishni taklif qiladi. Talabalar ko'rsatma va yo'riqnomalarga rioya qilgan holda, o'qituvchi tomonidan o'rnatilgan namunaga muvofiq ketma-ket yechadilar.

Ushbu bosqichdagi asosiy yo'l – bu birgalikdagi faoliyat, usul esa tashqi harakatlarni amalga oshirishdir. Bundan tashqari, tashqi harakatlar birinchi navbatda maksimal darajada joylashtirilishi kerak va shundan keyingina ularni qisqartirish mumkin. Tashqi nutq harakatlarning shakllanish bosqichida talabalar ovoz chiqarib aytadilar, ular bajargan barcha narsalar haqida sharhlaydilar. Ushbu bosqichda talabalar topshiriqni bajarishda endi qo'llabquvvatlanmaydilar. Bunday ish har xil shakllarda, ham individual, ham juft, guruhda va boshqalar yordamida bajarilishi mumkin.

Talabalarda mustaqil ta'limdagi interfaol ta'lim metodlari orqali didaktik kompetensiyasini takomillashtirish bo'yicha tajribasnov ishlari 2016-2019 yillarda Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti, Buxoro muhandislik texnologiya instituti va Namangan muhandislik-qurilish instituti "Kasb ta'limi" yo'nalishlarida olib borildi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tajribadan oldin tajriba guruhida talabalarning 56,7 foizi uchun didaktik kompetensiyaning past darajasi shakllangan, tajribadan keyin esa 36,8 foiz. O'rta daraja tajribadan oldin 32,5 foiz edi, undan keyin u 41 foizni ko'rsatdi. Tajribadan oldin 10,8 foiz yuqori darajani, undan keyin esa 22,2 foizni ko'rsatdi. Tajribadan keyin tajriba guruhi ko'rsatkichining muhim dinamikasi pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining didaktik kompetensiyasini shakllantirish darajasining o'sishini aks ettiradi

Xulosalar:

Shunday qilib, mustaqil faoliyatni shakllantirishda aqliy harakatlarning barcha bosqichlarining o'tishi fanni o'zlashtirishga yo'naltirilgan tashqi harakatlar ichki faollikka aylanishiga va bu jarayonda o'qituvchining ishtirokisiz aqliy ravishda amalga oshirilishiga olib keladi.

Talabalarda mustaqil ish jarayonida didaktik kompetensiyasini takomillashtirishda interfaol o'qitish usullaridan foydalanish talabalarning o'quv-tarbiya jarayoniga munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirishi aniqlandi: o'rganish predmetidan olingan ma'lumotni mashq bajaruvchi sub'ektga mustaqil ravishda (yakka tartibda yoki guruhda) kerakli axborotlarni olishga erishish va asoslash. Interfaol o'qitish usullaridan foydalanganda o'qituvchining kasbiy mavqe o'zgaradi: ta'lim mazmunining tarjimonidan boshlab, u aloqa tashkilotchisi, maslahatchi va mutaxassis (ekspert)ga aylanadi, muammolarni hal qilish jarayonini tashkil qiladi va maslahat beradi hamda talabalar tomonidan olingan natijalar (echimlar)ni o'rganadi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ish jarayonida didaktik kompetensiyasini interfaol ta'lim metodlari asosida takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflarni ishlab chiqdik:

- 1) o'quv jarayoniga pedagogika oliy ta'lim muassasalari "Kasb ta'limi" yo'nalishlari talabalarining didaktik kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan mustaqil ishlarni faollashtirishning motivatsion usullarini kiritish;
- 2) didaktik yo'naltirilgan o'quv axborot muhiti, ya'ni, talabalarning didaktik materiallar hamda internet tarmog'i va ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish orqali olingan bilimlari pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishni ta'minlash;
- 3) pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarini kompetensiyaviy yo'naltirilgan ko'p bosqichli o'quv vazifalarini bajarish orqali mustaqil ishlarga jalb qilish;

4) pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining didaktik kompetensiyasini shakllantirishda mustaqil ishlari natijalarini nazorat qilishni amalga oshirilishini maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz

ADABIYOTLAR:

1. Pulatova, K. (2023). A communicative teaching approach for language. *Pedagog*, 6(12), 185-189.
2. Allayorova, S. (2024). Proper names and their translation. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(02), 45-54.
3. Khudaikulova, F. B., & qizi Sherkulova, S. S. (2023). The importance of forming the professional competence of new generation pedagogues. *the role of science and innovation in the modern world*, 2(3), 5-9.
4. Khaitmirzayevna, M. D. (2024). Pedagogical ways of cognitive competences in future teachers based on acmeological approach. *World Economics and Finance Bulletin*, 32, 146-148.
5. Akhmedov, B. A., Makhmudova, D. M., & Akhmedjonov, D. G. (2024). Using the Socrates method in improving the quality of education in pedagogical universities. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 2(1), 16-24.